

ВПЛИВ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ФАКТОРА НА ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто вплив геополітичного фактора на формування інституту громадянськості в Україні. Проаналізовано роль революційних подій в Україні (22 листопада 2013 року – 21 березня 2014 року), які вплинули на формування політичної української нації. Надано рекомендації щодо укріплення інституту громадянськості через формування позитивної громадянської ідентичності українців.

Ключові слова: геополітичний образ країни; національна та громадянська ідентифікація; критерії громадянськості особистості; укріплення інституту громадянськості.

Постановка проблеми. Оборона національних територіальних кордонів на сході України з початку 2014 року проявила високий ступінь взаємозалежності формування інституту громадянськості від геополітичного фактора. Виявлення особливостей впливу геополітичного фактора в умовах загрози територіальній цілісності України на формування інституту громадянськості є метою нашого дослідження. Споконвічна мрія українства мати свою державність (держати, утримувати разом), бути господарями на своїй землі випробовувалась періодичною втратою та відновленням через визвольну боротьбу незалежної державності як умови повноцінного гідного життя державницької нації.

Держава – це сила, яка збирає людей у єдине ціле. Держава – це інституціонально реалізований стан сумісного життя у вигляді інститутів права, моралі, традицій. І дуже важливим є дотримання вимоги політичної справедливості (внутрішньо національного розподілу влади), що є умовою забезпечення соціального прогресу та у подальшому максимально демократичного політичного режиму. І головне – вироблення принципів, правил, процедур і ритуалів розподілу влади належить саме **політичній нації**. Як історичний феномен нація є соціокультурною, економічною, політичною та комунікативною єдністю людей, що забезпечує їм цивілізоване життя в межах світової спільноти. Нація створює життєздатне суспільство й державу, які гарантують його безпеку та життєві інтереси. У сучасному світі саме нація виконує функцію носія мети (національна ідея) розвитку суспільства в цілому. Нація не стає геополітичною реальністю, суб'єктом та об'єктом міжнародних відносин і права доти, доки вона не сформує національну державу як легітимацію свого права на самовизначення та організацію суспільства.

Попередні дослідження П. Р. Ігнатенка, В. Л. Поплужного, Н. І. Косарева, Л. В. Крицької присвячені народознавчому аспекту громадянськості, М. Й. Бори-

шевського, О. В. Сухомлинської, І. В. Тисячника, К. І. Чорної – психолого-педагогічному, М. С. Іванова – політико-психологічному.

Наразі в умовах сучасних викликів загрози національній територіальній цілісності України постає необхідність вивчення геополітичних аспектів громадянськості.

Виклад основного матеріалу. Геополітика – це певна галузь знань на стику географії й політології, а також спроба осмислити глибокі духовні чинники людської історії, зважаючи на реальний стан речей. Підвищений інтерес до неї в постсоціалістичному світі порушує сталі традиції. Наприкінці ХХ ст. геополітика починає брати до уваги духовний і людський фактор, отже, потребує більших зусиль громадянського суспільства для побудови взаємозалежного світу.

Говорячи про геополітичний фактор, ми не можемо оминати увагою таке явище, як геополітичний образ країни. **Геополітичний образ країни** пов'язаний з відчуттям власної території, несе в собі соціокультурні та самобутньо-історичні архетипи й проявляється у почутті власного кордону, індивідуальної території, індивідуального простору, а також у ставленні громадян до символіки, природно-географічних та побутових умов, економічних особливостей та культурно-історичних досягнень своєї країни [1].

Чинниками **національної та громадянської ідентифікації** виступають національна належність своїй більшості, народність та громадянство, що мають у своїй основі ендогенну природу. Геополітичний образ країни як чинник громадянської ідентичності має екзогенні ознаки, що доводиться наявністю в ньому: а) протообразів, які містять у собі архетипи, символи, знаки інтерпретації зовнішнього простору індивідом; б) порівняння уявних та наявних рис геокультурних, геоekonomічних та геоісторичних мікрообразів однієї і тієї території.

Внаслідок багатовекторності уявлень про свою країну, виникає незавершеність власної національної

ідентичності серед студентської молоді. Це породжує актуальність пошуку психологічних особливостей громадянської ідентичності сучасної молоді, які полягають у актуалізації соціальних уявлень на власній європейській ідентичності, що, у свою чергу, витісняє зі свідомості національні риси.

Подальше дослідження особливостей громадянської ідентичності українців має базуватись на вивченні спільних рис етносів, які є на території України, та вимагає пошуку спільних ознак національної самосвідомості на основі уявлень про країну як повноцінного учасника світового геополітичного процесу та частини світової геополітичної системи.

Укріплення інституту громадянськості в Україні на сучасному етапі є актуальним завданням. Руссо першим пов'язав суть громадянськості із свободою, доброчесностями. «Батьківщина не може існувати без свободи, свобода без доброчесності, доброчесність без громадян. У вас усе буде, якщо ви виховате громадян, без цього у вас усі, починаючи від правителів Держави, будуть лише жалюгідними рабами» [2, с. 162]. Отже, кожна держава є міцною та стабільною залежно від повноти та розвинутості в ній статусу громадянства, відчуття загалом громадянськості й кожного зокрема, власної гідності, від бажання та здатності захищати ці права, готовності виконувати громадянські обов'язки, довіри до влади та її інститутів, участь в їхній роботі та й, зрештою, почуття гордості за належність до тієї чи іншої політичної спільноти [3, с. 212].

Актуальність укріплення інституту громадянськості в Україні пояснюється тим, що в політичному житті нашої держави повинна враховуватись участь не лише загалом громадянства, а і політичні позиції мало не кожного громадянина, оскільки здебільшого наша державна система ще не пройшла всіх запланованих реформ. Отже, становлення інституту громадянськості – це безперервний процес активного набуття людиною політичних якостей, політичних знань, умінь, навичок, спадщини політичної культури, який потребує конструктивного спрямування в загально-національних інтересах [4].

Україна є насамперед європейською державою. Це визначено її історичним минулим, географічним розташуванням, належністю до культурних традицій європейської цивілізації, демографічним складом населення, можливостями економічних зв'язків із країнами Європи.

Саме питання геополітичного вибору України та супротив з боку вищого керівництва нашої держави відносно європейської інтеграції призвели до революційних протестних виступів (кінець 2013 – початок 2014 рр.). Найголовнішим результатом революції є утворення української **політичної нації**. Відставка попереднього уряду Азарова та самоусунення від виконання обов'язків Президента України Януковича, повернення до Конституції 2004 року, до парламентсько-президентської республіки, звільнення політв'язнів, скасування «драконівських законів», формування тимчасового технічного народного уряду, призначення і підготовка до виборів Президента України на 25 травня 2014 року та підписання політичної частини Угоди з Європейським Союзом 21 березня 2014 року – чималий перелік результатів чотиримісячної боротьби українських громадян за

свої законні права мати гідне, заможне життя у своїй незалежній суверенній державі. Відбулась **інституціоналізація прямої (вуличної) демократії**. Тут потрібно підкреслити, що інститут громадянськості ми бачемо в дії. Основним центром протестів був Майдан у місті Києві, на якому учасники з різних міст України облаштували наметове містечко та, *самоорганізуючись, утворили чітку дисципліновану систему функціонування громадських організацій*.

За змістом і характером політичні події кінця 2013 – початку 2014 років можна умовно визначити як **революційно-визвольні та націєтворчо-визвольні**. По-перше, процеси є **революційними**, оскільки відбулася зміна кримінально-кланової політичної влади псевдodemократичного/неототалітарного політичного режиму на національно-патріотичну політичну владу демократичного політичного режиму. Важливою запорукою закріплення здобутої перемоги українців цього разу на відміну від попереднього досвіду, має бути занадто висока соціальна ціна перемоги та усвідомлення громадянами власної ролі у закріпленні здобутків через самоорганізацію, організацію інституцій функціонування демократичної влади та здійснення контролю за діяльністю нової влади.

По-друге, процеси є **націєтворчими**, оскільки відбулося/відбувається прискорене формування української **політичної нації** у процесі боротьби за свої конституційні права і свободи та територіальну цілісність. Зовнішня загроза територіальній цілісності України з боку Росії стала потужним консолідуючим фактором солідарності та згуртованості української нації.

Визначним є те, що загроза територіальній цілісності України стала умовним індикатором на зрілість **політичної нації**, на справжнє значення національних цінностей, на переосмислення відносин людей між собою та визначення «хто є хто», для досягнення яких у мирні часи пройшли б довгі роки.

Успішність формування політичної нації в сучасній Україні залежить від громадянськості особистості, індивідуалізації громадянського суспільства, яка проявилася в організаційній та ідейній моделі Майдану. Демократична громадянськість – це готовність і здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства і держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов'язків, у тому числі критичне переосмислення минулого своєї нації і відповідальності за нього перед собою і перед іншими [5].

Нагадаємо, що **критерієм громадянськості особистості як складової політичної нації** вважається: співвідношення власної життєдіяльності з громадянськими цінностями буття, яке проявляється у їх ствердженні словом і справами у власному способі життя; дотримання прав людини; дієве ставлення до громадянських цінностей при впровадженні їх у життя в умовах труднощів, поважне ставлення до вивчення історії країни, її традицій та державної мови; інтерес до суспільно-політичного, економічного та культурного життя країни; бажання працювати заради країни і у її межах; ступінь співвідношення особистісно-значущих цілей з громадянськими; ступінь громадянської відповідальності; ступінь ідентифікації себе з іншими громадянами країни; характеристики зв'язку між уявленнями про себе і уявленнями про свою країну.

Відповідно до ступеня активності прояву в особистості визначених критеріїв, рівень її громадянськості визначається як високий, середній і низький. А також відповідно до забезпечення прав і свобод особистості державою, співвідношення інтересів особи і держави та політичного режиму розрізняються такі моделі громадянськості особистості: деструктивна (радянський період з тоталітарним режимом, коли людина слугувала державі), перехідна (період незалежності з проголошеною демократизацією, від 1991 до 2004 року) і раціональна модель (період незалежності з 2004 року до цього часу, період формування соціального капіталу, громадянського суспільства, політичної нації).

Але розуміння суті становлення громадянськості, аналіз процесу формування політичної нації в умовах «критичної роботи пам'яті», заглиблення в зміст того, що відбувалося з суспільством у минулому, зокрема раціоналізація історичного досвіду періоду колективізації 1932–1933 років, діяльності С. Бандери, досліджено не було через засекречення архівних матеріалів або замовчування.

Пріоритетність взаємин з Європейським світом визначається відповідно до наших національних інтересів. Геополітичний фактор тут є вирішальним. Вхідження в Європу для нас пріоритетне лише за умов визнання місця України, відповідного її гідності та потенціалу.

Інститут громадянськості в Україні спроможний сприяти забезпеченню незворотності демократичного, європейського вибору: концентрувати сили і ресурси на суспільному розвитку, продукувати високу сучасну культуру в усіх її виявах, здійснити державно-національну ідентифікацію України, забезпечити державі необхідний рівень політичної стабільності, відкрити широкі перспективи для успішної модернізації країни. Опитування, яке проводив український телеканал «1+1» 09 березня 2014 року надало абсолютно феєричні результати: вступ України в ЄС підтримали 77 %, вступ до НАТО – 70 %.

Великою проблемою для успішного геополітичного розвитку України була її історична недоформованість як морської держави і країни, «межовість» між сходом і заходом, що унеможливило гармонійний і перспективний розвиток. Український етнос, попри його вітальне стремління до Півдня, завжди ніби відгинали від моря різноманітні кочівники й імперські утворення – печеніги, хозари, половці, монголи, Кримське ханство, Москва. Відтак, завоювання українцями степового Причорномор'я було надважливим історичним і геополітичним завданням.

У сьогоденнішньому змаганні наддержав та блоків держав за домінування планетарного значення Україна повинна зайняти позицію конструктивного моделювання геополітики майбутнього з відмовою від орієнтацій прихованих імперських змагань. Зважаючи на описане вище, її аксіомами геополітичного і цивілізаційного розвитку мають бути:

1) всебічне виховання власної української середньоєвропейської ідентичності через налагодження різнопланових зв'язків політичних і культурних із державами усієї Середньої Європи;

2) максимальне плекання власної традиціоналістської, героїчної, ідеократичної національної свідомості і культури;

3) оптимальне використання геополітичного потенціалу української географії у напрямку Великої Чорноморської дуги – пріоритетні союзницькі зв'язки на південь у діапазоні Балкани – Туреччина – Кавказ – Закавказзя – Іран – Середня Азія; саме цей простір зберігає велику перспективу росту, оскільки всі народи цього простору наприкінці ХХ ст. вийшли на новий етап власного самооновлення, пов'язаного з їхніми національно-визвольними устремліннями, цивілізаційними трансформаціями (у випадку із Туреччиною) та розташуванням на перехресті основних геополітичних тенденцій світу;

4) налагодження системи союзницьких геополітичних зв'язків з ключовими державами світового цивілізаційного поясу Rimland, оскільки Україна як типова морська держава і національний тип ментальності об'єктивно спрямована на зближення з країнами, що виражають ідею індивідуальної свободи і соціальної відкритості та динаміки, а це: США, Канада, Велика Британія, Франція, Іспанія, Швеція, Японія, ПАР;

5) вибудовування системи протидій російському цивілізаційному наступові і тискові, який несе в собі загрози не тільки національно-культурній асиміляції для українства, а й цілковитой руйнації його духовно-ментальних основ. Війна Москви проти Середньої Європи має особливе, містичне й есхатологічне, для неї значення: це вирішальне змагання за найважливіші пріоритети російського імперства – об'єднання східних слов'ян, створення великого православного ядра, повномасштабний вихід до теплого, південного Чорного моря, оволодіння простором, який перетворює Росію на супердержаву, – тому Москва завжди націлена знищити всі буттєві й цивілізаційні сутності середньоевропейства: його органічні культурно-інституціоналістські зв'язки з Європою, унійні церкви і самобутні духовні традиції, глибинні специфіки національних світоуявлень.

Майбутня велика гра головних світових імперій – США, Китаю, Росії, Індії, Бразилії – передбачає різні сценарії. Зараз зусилля останніх чотирьох спрямовані на те, щоб не допустити абсолютного домінування США на планеті. Однак більшість з них, особливо три євразійські сусіди, зберігають велику конкурентну підозрілість один до одного, змагаючись за впливи на материк Євразія передусім. Однією з противаг до посилення цих наддержав може бути велетенський пояс тюркськомовних країн і народів, який тягнеться від Туреччини до Уйгурії (Східного Туркестану). Усі ці народи зараз переживають нове цивілізаційне і культурне піднесення, які сумарно володіють гігантськими геостратегічними і природними можливостями. Тож наступною аксіомою в цих складних геополітичних умовах української геополітики, на наш погляд, має бути:

б) принцип зближення і стимуляції щодо розвитку тюркськомовного світу, який може стати згодом значним фактором-важелем для перебудови геополітичної ситуації в Євразії: тюркський клин одночасно обмежує можливості Індії на півночі, підважує могутність Китаю, розбалансовує геостратегічну єдність Росії, оскільки через просторі землі, заселені волзькими татарами й духовно й етнічно спорідненими з ними народами, ніби розрізає навпіл російський простір, сягаючи майже Північно-Льодовитого океану.

Водночас цей тюркський світ є природним союзником для народів Північного Кавказу, які вже послаблюють монолітність Російської імперії. Україні треба лише виступати з політичними ініціативами в тюркському світі, налагоджувати з ним взаємовигідні економічні зв'язки і бажані процеси стануть реальними. Першими кроками вже мало б стати створення Інститутів Кавказу і Тюркології в Україні, які б займалися системним вивченням специфіки цих світів.

Для реалізації усіх цих геополітичних концепцій потрібна політична монолітність самої України, усвідомлення її політичною елітою власних національних інтересів у геостратегічній перспективі. Тривале перебування при владі проросійської, малоросійської за духом і мисленням Партії регіонів унеможливило будь-який позитивний геополітичний і цивілізаційний розвиток України. Тому зараз особливої актуальності набуває 2-й принцип з геополітичних українських аксіом: «максимальне плекання власної традиціоналістської, героїчної, ідеократичної національної свідомості і культури». Лише революційне оновлення українського суспільства і ментальності в дусі пробудження національної гідності і всеохопного утвердження принципів національної наступальності може змінити цю критичну ситуацію (7).

Для укріплення інституту громадянськості, формування позитивної громадянської ідентичності українців в умовах зовнішньої агресії, що загрожує територіальній цілісності, можуть бути корисними такі заходи:

- психологічна робота із виявлення спільних архетипів національної самосвідомості незалежно від території проживання та їхнього втілення в повсякденність як культурного феномену українського менталітету;

- проведення загальнодержавної інформаційної політики, спрямованої на виокремлення унікальних рис своєї країни, релевантних усім мешканцям країни, а також їх активне просування в повсякденну свідомість громадян України;

- визначення та опредметнення поняття «національні цінності» на основі «унікальних рис» України та формування за допомогою впливу ЗМІ в соціальних уявленнях мешканців країни поняття «національний інтерес», який ґрунтується на національних цінностях;

- зміна ціннісних установок з універсальних євроатлантичних і соціокультурних орієнтацій на власні унікальні соціокультурні, історичні та економічні цінності;

- формування психологічної установки громадян України «Я – громадянин своєї країни»;

- конструювання спільної територіальної ідентичності на основі національних цінностей та геополітичного образу своєї країни, взірцем якого в тому числі є характеристики бажаної країни.

Здобувши свободу як джерело громадянського суспільства, українці, прагнучи розв'язати існуючі проблеми за власним бажанням, згуртовуються для побудови основ життя за класичними ідеалами справедливості, миру, гармонії та співпраці. «В результаті увага сягає поза політику й економіку і стосується людей, які не є просто аморфними масами або інструментами виробництва, а інформованими і відповідальними людськими солідарностями, кожна з яких діє у своїй сфері. Це реальність, що називається громадянським суспільством, або громадянською культурою, і постає як нова делікатна реальність III тисячоліття» [8].

Проведені дослідження доводять, що геополітичний фактор є вирішальним у консолідації громадян з оборони національної території та прояву патріотизму, високого національного визвольного духу.

Перспектива подальших досліджень. Подальші дослідження мають наукову та практичну цінність з метою визначення важливості геополітичного аспекту у формуванні інституту громадянськості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геополітичний образ країни як чинник громадянської ідентичності студентської молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Вадим Леонідович Прокопенко. – Київ : Б. в., 2012. – 18 с.
2. Руссо Жан Жак. Об Общественном договоре, или Принципы политического права. Трактаты / Руссо Жан Жак. – М., 1969. – С. 162.
3. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – К. : «Генеза», 2004. – С. 122.
4. Кухта Б. Основи політичної науки : курс лекцій. Ч. 3 : Політична свідомість і культура / Б. Кухта, Л. Климанська, А. Романюк та ін. – Львів : Кальварія, 1998. – 556 с.
5. Роль морального дефолту у формуванні політичної нації в Україні (кінець 2013 – поч. 2014 рр.) [Електронний ресурс] / Ярошенко. – Режим доступу : <http://maidanua.org/2014/11/vira-yaroshenko-rol-moralnoho-defoltu-u-formuvanni-politychnoji-natsiji-v-ukrajini-kinets-2013-poch-2014-rr/>.
6. Статья освещает концепцию становления института гражданственности в процессе демократической трансформации и построения гражданского общества в современном украинском обществе. Ключевые слова: гражданское общество, институт гражданственности, демократическая трансформация.
7. Геополітичні виклики перед Україною XXI ст. [Електронний ресурс] / Олег Баган // Науково-ідеологічний центр імені Д. Донцова. – Режим доступу : <http://universum.lviv.ua/journal/2011/1/bahan.htm/>
8. Україна в сучасному геополітичному просторі [Електронний ресурс] / Ф. М. Рудич. – Режим доступу : [imanbooks.com>book_4ш88_page_246](http://imanbooks.com/book_4ш88_page_246).

В. Н. Ярошенко, Л. В. Соловьёва,
Черноморский государственный университет имени Петра Могилы, г. Николаев, Украина

**ВЛИЯНИЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО ФАКТОРА НА ФОРМИРОВАНИЕ
ИНСТИТУТА ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ В УКРАИНЕ**

В статье рассматривается влияние геополитического фактора на формирование института гражданственности в Украине. Проанализирована роль революционных событий в Украине (22 ноября 2013 года – 21 марта 2014 года), которые повлияли на формирование политической украинской нации. Предложены рекомендации по укреплению института гражданственности через формирование позитивной гражданской идентичности украинцев.

Ключевые слова: геополитический образ страны; национальная и гражданская идентификация; критерии гражданственности личности; укрепление института гражданственности.

V. Yaroshenko, L. Solovyova,
Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine

**THE IMPACT OF GEOPOLITICAL FACTORS ON THE FORMATION
OF THE INSTITUTE OF CITIZENSHIP IN UKRAINE**

The article examines the impact of geopolitical factors on the formation of the institute of citizenship in Ukraine. The role of the revolutionary events in Ukraine (November 22, 2013 – March 21 2014), which influenced the formation of the political Ukrainian nation. Recommendations to strengthen the institution of citizenship through the formation of positive civic identity of Ukrainians.

Keywords: geopolitical image of the country; national and civic identity; the criteria for citizenship identity; strengthening the institution of citizenship.

Рецензенти: *Семенченко Ф. Г.*, д-р політ. наук, професор;
Бобіна О. В., канд. політ. наук, доцент.

© Ярошенко В. М., Соловьёва Л. В., 2015

Дата надходження статті до редколегії 05.05.2015